

Прегледни рад

Љубиша Б. ВАСИЉЕВИЋ*
Народни музеј Крушевац

СПОМЕНИЦИ КУЛТА ТЕЛЕСФОРА ОТКРИВЕНИ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Апстракт: У раду су наведени спомениви посвећени култу Телесфора, откривени на територији данашње Србије. Са култом Телесфора можемо повезати четири налаза, који потичу са три локалитета. Споменике неспорно посвећене и Телесфору проналазимо на скулптуралној групи из Медијане, епиграфском споменику из Пећке Бање и рељефно-епиграфском споменику из Призрена. Велика је вероватноћа да се, овом кратком списку, може придодати и фрагмент скулптуралне групе (вероватно повезан са фрагментованом фигуром Асклепија), такође откривен у Медијани. Пружен је и осврт на основне култне карактеристике божанства, које су се састојале од бриге за здравље деце и покровитељства над процесом излечења оболелих.

Кључне речи: Телесфор, култ, антика, Србија, Медијана, Пећка Бања, Призрен, Асклепије, Хигија.

На страницама стручне литературе, посвећене археологији и античкој историји, не среће се често помен Телесфора, дечака-бога исцелитеља, Асклепијевог сина. Телесфор, заједно са оцем и сестром Хигијом, чини исцелитељску тријаду, мада је далеко мање заступљен на вотивним и епиграфским споменицима у односу на друга два поменућа божанства.

Таква ситуација довела је до тога да аутори често запоставе да представе култ, функцију и иконографске карактеристике Телесфора. У овом контексту, навешћемо и изненађујући податак да Драгослав Срејовић и Александрина Цермановић Кузмановић, у својим речницима и лексиконима посвећеним античкој митологији, и поред навођења мноштва божанстава и митолошких личности, нису сматрали потребним да Телесфору посвете посебну одредницу (Срејовић, Цермановић Кузмановић 1992).

* музејски саветник, ljubisa05@gmail.com

Задатак овог рада је да наброји споменике посвећене Телесфору, откривене на територији данашње Србије, односно римске провинције Горње Мезије (*Moesia Superior*). Са култом Телесфора можемо повезати четири налаза, који потичу са три локалитета. Споменике неспорно посвећене и Телесфору проналазимо на скулптуралној групи из Медијане, епиграфском споменику из Пећке Бање и рељефно-епиграфском споменику из Призрена. Велика је вероватноћа да се, овом кратком списку, може придодати и још један фрагмент скулпторалне групе, такође откривен у Медијани.

Напоменућемо да је индикативни показатељ чињеница да су налази везани за Телесфора откривени у непосредном окружењу лековитих извора, што указује на могућност да нова открића споменика везаних за овај култ можемо очекивати у споменутом контексту (Васиљевић 2014).

На првом месту представимо налазе из скулпторалне групе откривене у Медијани. Током кампање ископавања спроведене, сада већ давне 1972. године, откривено је шеснаест фрагментованих скулптура (заступљени су Хигија, Асклепије, Телесфор, Дионис, Херкул, сатир, пантер...). Скулптуре су се налазиле у секундарном положају, смештене у мањој, споредној просторији у оквиру палате са перистилом. Лежале су на гомили, са оштећењима, што указује да су на то место накнадно донете и депоноване.

Међу налазима из Медијане издвајају се три религиозне теме: Асклепије са Хигијом и Телесфором, Дионис и Херкул. Александар Јовановић сматра да скулптуре треба третирати као део сакралног садржаја неког култног места у окружењу Медијане и сматра да се оно налазило на простору Нишке Бање. Исти аутор сматра да је светилите било посвећено Асклепију или Херкуду и да је било повезано са лековитим својствима изворске воде са овог места (Јовановић 1973/1974: 57-63).

Са друге стране, Милоје Васић, инспириран овим открићем, али и постојим налазима везаним за култ Асклепија у Медијани, износи претпоставку о могућности постојања светилишта посвећеног Асклепију, можда и Хигији, смештеног у једном делу виле са перистилом (Vasić 2018: 89-109). Додаћемо нашу претпоставку, да је у хипотетичном светилишту могла бити поштована и тријада ијатричких божанстава: Асклепије, Хигија и Телесфор.

Представу Телесфора у Медијани проналазимо на скулптуралној групи, на којој је приказан заједно са својим оцем, Асклепијем. Група је израђена од полираног белог мермера. Очувана висина износи 24 цм. Недостаје глава Асклепија и доњи делови ногу са базом. Скулптуре су за базу причвршћене помоћу гвоздених клинова. На сличан начин је било решено и фиксирање главе.

Фигура Асклепија је огрнута дорским хитоном, чији је један крај пребачен преко левог рамена, одакле пада у вертикалним наборима. Други крај хаљине пружа се испод леве плећке и левог рамена, остављајући голе груди. Ослонац тела је на десној нози. Благо савијена лева нога даје скулптури грацилан став.

Представа Телесфора је мање прецизно обрађена. Обучен је у дугачки химатион са капуљачом. Набори химатиона су изведени дубоким, оштрим, угластим урезима. Леђна страна скулптуре је сумарно обрађена, коришћењем плитких линеарних уреза (Јовановић 1973/1974: 58).

Сл. 1. Скулпторална група са представама Асклепија и Телесфора из Медијане, фото: Жељко Цајић, Народни музеј Ниш.¹

1 Захваљујем се колегиници Весни Црноглавац, археологу-музејском саветнику, на сарадњи и уступању фотографија из документације Народног музеја Ниш.

Могући траг друге представе Телесфора из Медијане налазимо на плочастој бази неправилног облика, израђеној од белог мермера. Дебљина базе износи 4 цм. Очувана су оба стопала са сандалама и делом дугачке хаљине који су припадали Асклепију, као и десно стопало Телесфора, са доњим делом хаљине.

На предњој страни базе налази се натпис на грчком језику. Висина слова износи 1,5–2 цм. Текст написа гласи:

Τὸν σωτήρα Ἀσκλητῶν Συμ[--- ιε]ρεύς (Petrović 1979: 60).

Са поменутом базом највероватније се може повезати фрагментована мермерна скулптура Асклепија, откривена у оквиру истог групног налаза. (Јовановић 1973/1974: 58).

Сл. 2. Фрагменти скулпторалне групе Асклепија и Телесфора (?) из Медијане, фото: Жељко Цајић, Народни музеј Ниш.

Неспорно је да у Медијани постоји доказ о поштовању култа Телесфора, потврђен археолошким налазима. Споменици из Медијане, вероватно, сведоче о постојању светилишта посвећеног и овом божанству, које се налазило у оквиру комплекса античке палате или у њеној блиској околини.

Из Пећке Бање потиче жртвеник са посветом Ескулапу, Хигији и Телесфору. Реч је о вотивном споменику од белог мермера, профилисаног са фронталне, десне и леве стране. Димензије споменика износе: 70 x 25 x 19 цм. Текст натписа, у коме су наведена само имена божанстава у пет редова, гласи:

Aescula

pio

Hygiae

Theles

poro (Вулић 1931: 274; Љершков 1969: 78; Ивановић 1997: 18).

Сл. 3. Вотивни споменик посвећен Асклепију, Хигији и Телесфору из Пећке Бање, цртеж Јелена Стојковић, према: Вулић 1931: 274.

Овај споменик јасно упућује на коришћење термалних извора у лековите сврхе и означава да се, током античког периода, и Телесфору исказивала захвалност за успешно излечење.

Најпотпунију потврду о поштовању култа споменика налазимо на рељефно-епиграфском вотивном споменику из Призрена. Нажалост, текст натписа је оштећен, али је готово извесно да је у њему наведена и посвета Телесфору.

Реч је о споменику од белог мермера. Висина споменика износи 58 цм, ширина 28 цм, а дебелина 23 цм. Делимично је оштећен горњи десни угао споменика. На рељефу, изведеном у централној зони, налазе се представе три божанства. Са леве стране представљен је Асклепије са бујном косом и брадом, голих груди, Одевен је у хитон, пребачен преко левог рамена. Божанство у десној руци држи штап, око кога је обавијена змија. Лева рука је савијена у лакту, а шака почива на левом боку. У централном делу представе, у висини до Асклепијевог лакта леве руке, приказан је Телесфор у огртачу са капуљачом. На десној страни рељефа налази се оштећена представа женског божанства, извесно Хигије.

Споменик је пронађен „код неког Турчина у Призрену“. Данас се налази у Археолошком музеју у Скопљу.

Натпис на споменику је подељен на два дела. Мањи део налази се у горњој зони, изнад рељефа, а већи део испод представа божанстава. Текст, делимично оштећеног натписа, гласи:

As
 clep[i]
 o
 [Teles]
 [phoro]
 [Hy]
 [giae]
 So[---]
 Heracliti Su
 rus et pro
 Genio Dolic(h)eni
 Paterno Deo et Gen(io)
 co(ho)rtis votum libies(!) f(ecit)

Из натписа видимо да је, поред ијатричке тријаде представљене на рељефу, вотивни споменик посвећен и генијима Јупитера Долихена и неименоване кохорте (Вулић 1931: 133).

Сл. 4. Рељефно-епиграфски споменик са представама Асклепиџа, Телесфора и Хигиџе из Призрена (Вулић 1931: 133, сл. 322).

На споменику из Призрена имамо јединствен случај на териториџи Горње Мезиџе, да је Телесфор истовремено ликовно представљен и да се његово име, највероватниџе, налази забележено на натпису.

Наведени налази потврђују да је култ Телесфора био познат и поштован на териториџи данашње Србиџе. Уместо закључка, пружићемо осврт на основне претпоставке о култу овог божанства.

У оквиру корпуса божанстава са иџатричким карактером, Телесфор се јавља као другоразредни чинилац, најчешће заједно са Асклепиџем и Хигиџом. Поштовање Телесфора започело је много након појаве култа његовог митолошког оца, највероватниџе тек током I века нове ере. Најстариџи познати писани извори који помињу Телесфора потичу из другог века нове ере.

Податке о култу Телесфора тада су забележили Паусанија и Елије Аристид. Оба аутора корене овог култа проналазе у Пергаму. Археолошки налази потврђују ову претпоставку, будући да најстарија позната дедикација посвећена Телесфору, датована у 98-99. годину и потиче са овог локалитета (Varga 2016: 18).

Поред забелешке о пореклу култа, Паусанијево сведочанство има додатни значај јер поистовећује Телесфора са култовима Еуамериона у Титани и Акесиса у Епидауру. Вероватно је да сви наведени примери сведоче о поштовању истог божанства, под другачијим именима, у оквиру различитих асклепиона (Паусанија 1994: II.11.7.).

Даље се може претпоставити да је име Телесфора временом асимилувало друга два назива. Чињеница је да је једино Телесфор, на античким епиграфским споменицима из II века нове ере, потврђен као Асклепијев син (Edelstein, E., Edelstein, L. 1945: 287).

Белешка Елија Аристида говори о аспекту који значајно проширује поглед на култне функције приписиване Телесфору. Реторичар му придодaje епитет *Перјамски*, истовремено му изражавајући захвалност за лековити балзам, добијен од божанства током терапије која се састојала од хладно-топлих купки, што опет повезује ово божанство са лековитим својствима минералних вода. Како даље бележи Елије Аристид, он је у сну сазнао да ће умрети у року од два дана, после чега је одлучио да превари смрт уз помоћ Телесфора, понудивши дечаку-богу прстен, који представља симболичку замену за један део његовог тела, који би морао да принесе као жртву Асклепију (Varga 2016: 18-19).

Наведена белешка пружа основу за претпоставку да је Телесфор имао знатно шире функције у односу на најчешће претпостављане, које се односе на бригу о здрављу деце. Неспорно је да се сматрало да Телесфор брине о деци од часа рођења, укључујући и порођај, све до младости, па чак и након евентуалне смрти у младим годинама, што га повезује и са загробним животом.

Аспект култа везан за бригу о здрављу најмлађих никада није довођен у сумњу, али, као што сведочи и запис Елија Аристида, божанство је могло имати и друге „надлежности“, попут бриге о току излечења након болести, што га је чинило равноправним чланом божанске тријаде коју су чинили Асклепије, Хигија и Телесфор (Deonna 1955: 54-55).

У складу са овом могућношћу, Телесфору је извесно придавано достојно поштовање на бројним локалитетима, првенствено лечилиштима и светилиштима посвећеним лековитим изворима.

Наведене религијске функције извесно су приписиване Телесфору и на нашим просторима, током античког периода. У сладу са тим, можемо очекивати да ће додатне потврде о поштовању култа Телесфора на територији данашње Србије пружити, како будућа археолошка истраживања, тако и нове интерпретације већ познатих налаза.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Varga 2016: Timea Varga. „Telesphorus. A healing child god in Roman Dacia”. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*. Volume 61, Number 1. 17–35.
- Васиљевић 2008: Љубиша Васиљевић. „Експлоатација и значај термалних извора у римском периоду на територији Србије“. Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет.
- Vasić 2018: Miloje R. Vasić. „Sculptures and „the sanctuary of Aesculapius” in Mediana”, *Старинар* LXVIII. 89–109.
- Вулић 1931: Никола Вулић. „Антички споменици наше земље“. *Споменик Српске Краљевске академије* 71/55. 3 – 248.
- Deonna 1955: Waldemar Deonna. „De Téléphore au „moine bourru”. *Dieux, génies et démons encapuchonnés*”. Brussels: Latomus.
- Edelstein, E., Edelstein, L. 1945: Emma Jeannette Levy Edelstein, Ludwig Edelstein. „Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies”. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Ивановић 1997: Милан Ивановић. „Културна баштина Косова и Метохије – I део (од праисторије до XII века)“. *Старине Косова и Метохије – књига 10*. Приштина: Покрајински завод за заштиту споменика културе – Приштина. 9–30.
- Јовановић 1973/1974: Александар Јовановић 1973/1974. „Неки аспекти проблема скупног налаза скулптура са Медијане код Ниша“. *Старинар* XXIV–XXV. 57–66.
- Паусанија 1994: Паусанија. „Опис Хеладе“. Нови Сад: Матица српска.
- Petrović 1979: Petar Petrović. „Inscriptions de la Mésie supérieure IV (Naissus - Remesiana - Norreum Margi)”. Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd.
- Срејовић, Цермановић Кузмановић 1992: Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић Кузмановић. „Речник грчке и римске митологије“. Београд: Српска књижевна задруга.
- Čerškov E. 1969: Emil Čerškov. „Rimljani na Kosovu i Metohiji”. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА:

- Сл. 1. Скулпторална група са представама Асклепија и Телесфора из Медијане, фото: Жељко Цајић, Народни музеј Ниш.
- Сл. 2. Фрагменти скулпторалне групе Асклепија и Телесфора (?) из Медијане, фото: Жељко Цајић, Народни музеј Ниш.
- Сл. 3. Вотивни споменик посвећен Асклепију, Хигији и Телесфору из Пећке Бање, пртеж Јелена Стојковић, према: Вулић 1931: 274.
- Сл. 4. Релефно-епиграфски споменик са представама Асклепија, Телесфора и Хигије из Призрена, према: (Вулић 1931: 133, сл. 322).

Ljubiša B. VASILJEVIĆ

MONUMENTS OF THE CULT OF TELESFOR DISCOVERED
IN THE TERRITORY OF SERBIA

SUMMARY

In this paper, monuments dedicated to Telesfor, discovered in the territory of today's Serbia were mentioned. With the cult of Telesfor four findings may be connected originating from three localities. Monuments undoubtedly dedicated to Telesfor were to be found at sculptural group from Mediana, epigraphic monument from Pečka Banja and relief-epigraph monument from Prizren. This short list may be added by fragments of sculptural group from Mediana as well. Out of the mentioned sculptural group, fragmented sculpture Asklepia and the base of group with the traces of feet of two deities were preserved.

The cult of God-boy of Telesfor, the son of Asclepius, had undoubtedly iatric character. Telesfor had taken care of the health and progress of children until their maturity, and during the recovering and cure of all diseased. Future research, field and theoretic ones, will have brought new findings and interpretations connected to numerous issues being raised by the study of this cult.

Key words: Telesfor, cult, antique, Serbia, Mediana, Pečka Banja, Prizren, Asclepius, Higia.